

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ У МІЖОСОБИСТІСНОМУ СПІЛКУВАННІ У СУЧАСНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

УДК 159.922:351.746.1 (477)

О. Л. Колісник

Дезінформація як вид брехні завжди посідала особливе місце у свідомості людей та соціального життя, досліджувалася у релігійних учіннях і була предметом вивчення у філософії, етиці, логіці, психології, педагогіці, юридичних науках [1]. Це пов'язано з тим, що брехня в тому чи іншому вигляді виявляється на всіх етапах розвитку цивілізації та в усіх сферах людської діяльності і відносин (від міжособистісних та міжгрупових до міждержавних) і впливає на всі рівні соціальної взаємодії. У сучасному соціально-політичному й економічному житті України дезінформація часто використовується в маніпулятивних технологіях як інструмент впливу на групову та індивідуальну свідомість, особливо під час передвиборчих перегонів. У правоохоронній діяльності вона може використовуватися як в оперативних іграх, так і з боку об'єктів оперативної зацікавленості з метою приховування своїх злочинних намірів або дій. Прикладний аспект дослідження дезінформації полягає в тому, що виявлення емпіричних індикаторів, які фіксують її вияви в поведінці людини, є умовою ефективної організації практичних заходів та розробки інструментарію з діагностики і профілактики брехні у конкретних суб'єктів у різних соціальних ситуаціях та сферах професійної діяльності.

У теоретичному аспекті проблема дезінформації як виду брехні розглядається в контексті світоглядних, морально-етичних проблем (співвідношення істини, правди, брехні) і посідає важливе місце в структурі соціально-психологічного знання [2; 3 та ін.]. Дослідження дезінформації є одним з аспектів розробки проблем психології взаєморозуміння, спілкування, конфліктів і духовно-морального змісту людських взаємин. Разом із тим, у вітчизняній психології відсутній системний та цілісний аналіз цього феномену з

позиції суб'єкт-суб'єктного підходу. Цим визначається теоретична і практична значущість та актуальність цього дослідження.

Психологічні аспекти брехні як родового стосовно дезінформації явища традиційно вивчаються в загальній, юридичній, педагогічній і соціальній психології. При цьому брехня розуміється різними авторами по-різному: “вимисел” (К. Мелітан); “акт вселяння” (Ж. Дюпра); “свідомо невірне показання” (В. Штерн); “вольове діяння, спрямоване на результат” (О. Ліпманн); “особливий вид мислення” (О. Р. Лурія); “акт впливу” (М. Дюранден, О. Матеюк, В. Шимко, В. Ягупов); “реалізація наміру суб'єкта ввести партнера зі спілкування в оману” (Д. Волкогонов, В. Знаков, В. Крисько, Ю. Чуфаровський); “успішна або безуспішна навмисна спроба, чинена без попередження, сформувані в іншій людині переконання, що комунікатор вважає невірним” (О. Фрай).

У дослідженнях брехні з різних сторін обговорюються проблеми концептуалізації цього феномену, розробки класифікації видів брехні, причин і мотивів її використання, типологічних та індивідуально-психологічних особливостей її суб'єкта. У сукупності ці проблеми дотепер характеризують предметне поле досліджень брехні у руслі індивідуально-психологічного підходу. Різноманітність існуючих психологічних визначень брехні підкреслює складність цього явища і, одночасно, вказує на його недостатню теоретичну розробленість та необхідність формування цілісного науково обґрунтованого уявлення про психологічну природу брехні у міжособистісному спілкуванні оперативних працівників. Для більшості проведених досліджень брехні є характерними: її розгляд як феномену індивідуальної свідомості і діяльності, в основному, однієї людини – суб'єкта брехні; недостатнє врахування взаємин суб'єкту й об'єкту брехні, а також індивідуальних особливостей останнього; недооцінка ролі соціальних умов породження і функціонування брехні; ігнорування динаміки розвитку взаємин суб'єктів дезінформаційного спілкування в процесі їхньої пролонгованої взаємодії; вивчення брехні, як

правило, у лабораторних умовах за відсутності її дослідження в ситуаціях реального спілкування.

Мета статті – здійснити психологічний аналіз проблеми дезінформації в міжособистісному спілкуванні у сучасних психологічних дослідженнях.

Психологічне вивчення дезінформації має порівняно невелику історію. Перші наукові публікації, які безпосередньо присвячені психології брехні, належать до кінця XIX – початку XX століть. Це, насамперед, статті “Про дитячу брехню” П. Каптерева [4], великі теоретичні роботи: “Психологія брехні” К. Мелітана [5], “Брехня” Ж. Дюпра [6], “Вивчення показань свідків” В. Штерна [7], “До філософії брехні” С. Петропавлівського [8]. У цей період проводилися і деякі емпіричні дослідження брехні. Учені намагалися емпіричним шляхом розкрити психологічні особливості брехливості дітей та підлітків, з’ясувати її причини і знайти педагогічні можливості для профілактики зловживань брехнею. Основною метою цих робіт був цілісний опис явища брехні у безпосередній взаємодії людей та його інтерпретація з позицій психології. При цьому основу інтерпретації складав, як правило, розгляд таких проблем, як: психологічна сутність брехні й її визначення як психологічного феномену; класифікація видів і форм брехні у житті людей; психологічні причини породження (виникнення) брехні; психологічні чинники, що визначають її характер та зміст.

Постановка зазначених проблем і спроби їхнього вирішення на основі психологічної науки того часу сприяли помітному розвитку психологічних уявлень про брехню як складного та специфічного явища реальності. Що ж стосується самих цих уявлень, то багато з них не втратили свого теоретичного і практичного значення і сьогодні. Тому, незважаючи на те, що авторам зазначених вище робіт притаманна надмірна умоглядність, тенденція пояснювати емпіричні факти з позицій “здорового глузду”, невиправдана глобальність суджень і висновків, доцільно зупинитися на їх основних теоретичних положеннях. Зокрема, заслуговують на увагу визначення брехні та її класифікація, запропоновані К. Мелітаном. “Брехати, – зазначав він, – завжди

означає видавати за справжній який-небудь кращий для того, хто бреше, вимисел, і замінити факти, які дійсно відбувалися, такими, якими їх хотілося б бачити” [5, с. 13]. Іншими словами, сутність явища брехні за К. Мелітаном полягає у довільній та вигідній для себе підміні брехуном тих чи інших обставин відображуваної ним реальності вигаданими обставинами. При цьому мають місце брехня, що цілком складається з “вимислів”, і неповна брехня (або перекручення істини), яка у свою чергу розподіляється на три види: замовчування, перебільшення та прикрашання.

Замовчування полягає в тому, що при повідомленні про деяку подію той, хто говорить, замовчує про який-небудь суттєвий, але не вигідний для нього факт.

При перебільшенні мовець повідомляє більше, ніж він дійсно бачив, перебільшує “числа, відстані, приписує собі пригоди, подвиги. Перебільшити можна також і шляхом зменшення – видавати просто маленький предмет за мікроскопічний або зводити тривалість якої-небудь події до однієї секунди, коли у дійсності вона тривала кілька хвилин” [5, с. 14]. Мета перебільшення – справити на партнера якомога більший ефект.

Брехня допомогою прикрашання містить у собі елементи і замовчування, і перебільшення. Вона “полягає в тому, що розповідають факти, які виправляються: деякі, що не подобаються або є неприємними, відкидаються та додаються інші, які добре підходять до дійсності. З погляду вигоди у такій брехні люди знаходять собі відмінний засіб завжди бути правими у своїх поглядах, адже достатньо злегка змінити деталі фактів, і тоді вони будуть придатні для підтвердження будь-яких поглядів” [5, с. 16].

Визначивши брехню як “кращий вимисел для того, хто бреше”, К. Мелітан підійшов до важливих критеріїв її виділення, а саме: осмисленості, інструментальності (засіб досягнення мети) та можливої корисності цієї помилкової інформації для індивіда-брехуна. Однак, подальшого необхідного кроку у з’ясуванні психологічної сутності цього явища (напевно, основним є не сам вимисел брехуна, а введення в оману його партнера зі спілкування)

К. Мелітан не зробив. Звідси нечіткість його суджень про породження і функціонування брехні у житті людей. З одного боку, він відзначає, що “суспільство вимагає відомої частки скритності та брехні... Це необхідно... тому, що в нас є багато почуттів, які ми не можемо висловити, одночасно не шокуючи, не дратуючи або не ображаючи оточуючих нас людей”. З іншого боку, усі люди, на його думку, діляться на дві категорії: на тих, хто “обмежується тією мінімальною дозою брехні, що наполегливо вимагається громадським життям”, і тих, хто “звик брехати більше, ніж потрібно, брехати щораз, як цього вимагає їхня вигода” [5, с. 8–9].

Більш розгорнуте та більш продуктивне у проблемному аспекті визначення брехні, порівняно з визначенням К. Мелітана, дає Ж. Дюпра. Брехня, на його думку, є “актом вселяння, за допомогою якого одна особа намагається ввести до розуму іншої поняття, незгодне з тим, що перша особа вважає істиною. Брехня є явищем психофізіологічним, що підтверджується нервово-м'язовими змінами, які помічаються особливо у дітей, і водночас психосоціологічним, яке доводиться випадками брехні, що обумовлюються соціальними причинами. Особливо тісний зв'язок має брехня з роботою уяви; але тому, що ця функція розуму завжди є залежною від свідомих похилостей або від бажань та антипатій прихованих, то брехня повинна вивчатися у зв'язку з явищами афективного характеру” [6, с. 4].

У цьому визначенні виявилися намічені основні напрямки вивчення брехні, якими у тому чи іншому ступені керувалися всі наступні дослідники цього феномену, а саме: психофізіологічний напрямок, у якому основною проблемою є взаємозв'язок брехні з фізіологічними компонентами емоцій; індивідуально-психологічний напрямок, де на перший план виступають взаємні зв'язки брехні: з одного боку, із процесами уяви, мислення, мови, пам'яті, волі тощо, а з іншого – із психічними властивостями особистості; соціально-психологічний напрямок, у якому брехня розглядається як деякий акт і результат психологічного впливу та взаємодії людей у процесі спілкування.

Класифікація брехні, запропонована Ж. Дюпра, також є більш складною. Крім видів брехні, які в основному відповідають класифікації К. Мелітана, він розглядає також дві форми брехні або два способи вселяння брехні. Перший спосіб (“позитивний”) полягає у створенні різних вимислів; другий спосіб вселяння брехні (“негативний”) полягає у повному приховуванні або запереченні обставин, які можуть призвести до істини. До першого способу належать “різноманітні вигадки (наклеп, неправдиве обвинувачення, підробка, лжесвідчення), удавання, збільшення, перекручення, перебільшення; до другого – повна скритність, заперечення, утаювання показань, пропуски, перекручування істини, зменшення” [6, с. 2].

У цій класифікації разом із розпізнавальною ознакою ступеня перекручування реальних фактів (повна або неповна брехня) виступає і такий критерій як активність або пасивність брехуна. На думку Ж. Дюпра, різні люди обирають ту чи іншу форму брехні, насамперед, залежно від власних індивідуально-психологічних особливостей. Так, “до брехливого заперечення є схильними люди тихі, апатичні, меланхоліки, схильні до повільних рухів, а до помилкових вимислів, навпаки – особи, які відрізняються швидкістю рухів, різноманітною та багатобічною діяльністю” [6, с. 4].

Однак, навіть допускаючи, що в цих спостереженнях міститься більша частка істини, неважко уявити собі ситуацію, у якій “тиха, апатична” людина, зважившись увести в оману свого партнера, буде змушена вдатися до активної, “позитивної” форми брехні. Отже, потрібно визнати, що вплив чинника індивідуально-психологічних особливостей брехуна на його поведінку далеко не завжди буде визначальною. Очевидно, існують й інші чинники (наприклад, поведінка об’єкта брехні), які у тому чи іншому ступені можуть вплинути на вибір форми реалізації брехні у кожному конкретному випадку.

Помітний слід у вивченні брехні залишив В. Штерн. Йому належить таке визначення: “Брехня є свідомо невірним показанням, що слугує для того, щоб шляхом обману інших досягти певних цілей. Справжній брехні є властивими, отже, на відміну від інших видів невірних показань, такі три ознаки:

усвідомлення хибності, намір обдурити, доцільність. Двома першими ознаками брехня відрізняється від ілюзій спогаду, третьою – від фантастичного невірною показання” [7]. У цьому визначенні виокремлюються вже достатньо чіткі ознаки брехні як достатньо специфічного явища. Однак тут, як і в деяких інших визначеннях, увага дослідника приділяється в основному брехунові, водночас як об’єкт брехні є зовсім пасивним об’єктом впливу. Другим суттєвим недоліком визначення брехні В. Штерна є те, що вона розглядається лише як деяка дія у межах діяльності брехуна при повному абстрагуванні від спілкування контактуючих при цьому людей.

Оригінальний для свого часу погляд на природу брехні висловив С. Петропавловський [8]. “Те, що брехня, – писав він, – які б не були форми її вияву, має місце лише у взаємних відносинах людей та становить собою феномен соціального світу – це факт емпіричний і, як такий, навряд чи підлягає заперечуванню”. Але брехня разом із тим “належить до ідеального класу відносин, оскільки вона, за винятком брехні зловмисної, що таємно або явно переслідує цілі корисливого порядку, зацікавлена лише у нав’язуванні про людську особистість уявлень та образів, що їй не відповідають, і притому є свідомо вигаданими” [8, с. 6–7]. На думку С. Петропавлівського, є два види соціальних відносин між людьми – відносини матеріальні й ідеальні. У відносинах матеріальних інші люди є цікавими суб’єкту у зв’язку з тим, що вони можуть дати або відняти. У відносинах ідеальних є “важливими не лише користь або шкода, а й характер і зміст того, що інші думають про суб’єкта і говорять, тобто важливою є цінність ідей та уявлень ближнього про суб’єкта” [8]. На його думку, саме соціальні відносини породжують ту брехню, яка у надрах людської природи має альтруїстичне походження – бажання показати іншому, що ти розділяєш його уявлення про нього самого і що ти сам відповідаєш його уявленню про тебе [8, с. 5].

З наведеного опису “альтруїстичної” брехні випливає, що вона використовується з метою досягнення (або збереження) позитивних взаємин брехуна й об’єкта брехні. Але при цьому виникає думка, що аналогічна мета

переслідується брехуном також у багатьох випадках “зловмисної” брехні. Принаймні тоді, коли його спілкування з конкретним партнером повинно тривати без явного погіршення їхніх відносин. Отже, можна говорити про подвійну націленість брехні: на досягнення безпосередньої користі для брехуна і на підтримку (або розвиток) бажаних відносин з об’єктом брехні. Очевидно, останнє міркування вже прямо пов’язано з розумінням ролі брехні як одного з регуляторів міжособистісного спілкування.

Незважаючи на те, що у своєму аналізі явища брехні С. Петропавлівський не зробив цих, здавалося б, очевидних кроків, він проте впритул підійшов до обґрунтування необхідності соціально-психологічного вивчення цього феномену. Разом з іншим, це знайшло своє відображення в уявленні С. Петропавлівського про основні елементи брехні як явища реальності. Серед них ним було виокремлено: суб’єкт брехні; люди, які вступили з ним у контакт; уявлення суб’єкта про своє “Я”; уявлення об’єктів про свої “Я”; уявлення суб’єкта про “Я” об’єктів; уявлення об’єктів про “Я” суб’єкта [8, с. 1]). При такому розгляді брехні йдеться вже про спробу підійти до вивчення цього феномена не з одного, а ніби з трьох різних боків – з позиції спостерігача, який об’єктивно сприймає всю цю ситуацію, і з позиції кожного з її учасників, тобто суб’єкта й об’єкта брехні. Однак, цей підхід, що у принципі надає можливість більш цілісно та конкретно аналізувати психологічні аспекти брехні і тому є достатньо перспективним для її вивчення, аж до порівняно недавнього часу практично не розвивався.

Значні кроки у справі психологічного вивчення брехні було зроблено О. Ліпманном [9] та О. Р. Лурія [10], для яких характерні тенденції до експериментального дослідження брехні і до більш чіткого, ніж в їхніх попередників, осмислювання емпіричних даних. О. Ліпманн визначив брехню як “вольове діяння, спрямоване на результат”, тобто як вольовий акт, мета якого не збігається з кінцевою метою або мотивом діяльності брехуна, що має місце, а лише опосередковує їхнє досягнення. При цьому суттєвою психологічною ознакою брехні є факт свідомого подолання брехуном того чи

іншого внутрішнього бар'єру (“гальма”) у процесі досягнення мети. “Гальма, як і цілі, – відзначав О. Ліпманн, – можуть мати всілякий характер. Гальмом для брехливого, такого, що вводить в оману, способу дії, особливо для відтворення у словах суб'єктивного брехливого комплексу уявлень (Л), є одночасно присутній у брехуна і визнаний ним самим правильним комплекс уявлень (В). Гальмуючим чином можуть діяти також пов'язані з брехнею відчуття невдоволення, які є симптомом того, що в особистості якимось діють загальні, такі, що забороняють брехню, моральні норми – не так сильно, однак, щоб норми ці могли перемогти. Якщо всі ці явища відсутні, то будь-яке висловлення є не лише об'єктивним, але й також суб'єктивним, і навіть свідомо брехливе не буде брехнею у психологічному сенсі” [9].

Даючи таке визначення, О. Ліпманн тим самим відмежовує брехню у “психологічному сенсі” від таких її видів як фантазування й умовна, або конвенціональна, брехня, а також від омани. При фантазуванні має місце збіг мотиву і мети брехні (“фантазування є діянням, яке своїм змістом має потяг”). У випадку конвенціональної брехні відсутні характерні для “вольового діяння” гальмові моменти. При омані ж комплекс Л збігається з комплексом В, тобто брехун сам не підозрює про цю свою роль. Отже, за О. Ліпманном, явище брехні у психологічному сенсі має місце лише тоді, коли у результаті свідомого вибору між правдою та брехнею надається перевага все ж таки брехні, що стає знаряддям впливу на партнера з метою “отримання вигоди або відхилення від неприємності”. У свою чергу, причиною виникнення брехні у кожному конкретному випадку є така оцінка ситуації суб'єктом діяльності, при якій “які-небудь інтереси ставляться вище інтересів спільності (мається на увазі спільність із партнерами зі спілкування). Ці вище оцінені інтереси можуть бути егоїстичного порядку, а можуть, однак, мати й альтруїстичні риси (жаль тощо) і, навіть, соціальні, коли той, хто бреше, відчуває свою приналежність до іншого кола спілкування, ніж той, котрим він жертвує” [9].

У [11] наводиться дещо інша інтерпретація психологічної сутності брехні [11]. Як зазначають автори, “А має стосовно особи Б переживання

обманювання, коли вона свідомо викликає у Б переконання у наявності певного кола фактів, що відрізняються від того кола фактів, які вона сама вважає істинним; якщо вона далі відчуває себе звичайно пов'язаною з Б відомою спільністю; і коли вона усвідомлює, що ця спільність завдяки брехні хоча б тимчасово розривається” [11, с. 14]. Незважаючи на те, що у цілому це трактування так само, як і викладене вище, ґрунтується на розумінні брехні як вольового акту, поєднаного з подоланням брехуном якихось своїх внутрішніх, психологічних бар'єрів, боротьбою мотивів тощо, у ній міститься, безумовно, дуже важлива думка про усвідомлення брехуном факту тимчасового “розриву спільності” з об'єктом. Розвиваючи її, неважко прийти до можливого висновку про те, що з появою у спілкуванні брехні, імовірно, має місце і певний внутрішній розрив або конфлікт у взаєминах партнерів, які спілкуються, тепер уже – брехуна й об'єкта. На нашу думку, висунення подібної гіпотези надало б можливість по-новому підійти до вивчення психології брехні. Правда, для цього було потрібно вийти за межі свідомості брехуна і глянути на явище брехні більш широко й об'єктивно, тобто потрібен якийсь інший, ніж у О. Ліпманна та Л. Адама, методологічний підхід.

Якщо повернутися до основної ідеї О. Ліпманна про те, що в кожному разі брехні має місце процес подолання людиною тих чи інших внутрішніх бар'єрів, який супроводжується вольовими зусиллями, своєрідною інтелектуальною діяльністю та характерними переживаннями, то варто визнати її певну теоретичну цінність в аспекті пізнання суб'єктивного світу брехуна. Що ж стосується її практичного значення, то воно взагалі ж помітно не виявилось. Дійсно, дуже складно говорити про подолання внутрішніх бар'єрів, якщо, наприклад, людина, досліджувана як суб'єкт можливої брехні, не виявляє ніяких зовнішніх ознак цього процесу подолання (можливість подібної ситуації підтверджують і результати так званої детекції брехні, проведеної за допомогою поліграфа у деяких зарубіжних країнах). За даними американських авторів, 10–20% брехунів залишаються невикритими в процесі таких обстежень [12–14]. Але якщо це так, то, за О. Ліпманном, не можна

класифікувати його дії як брехню у психологічному сенсі, навіть незважаючи на певні логічні протиріччя та інші об'єктивні факти, які явно свідчать про те, що він є цілеспрямованим брехуном, а аж ніяк не жертвою власної омани.

З інших позицій підійшов у своїх ранніх дослідженнях до визначення брехні О. Лурія. Вважаючи брехню особливим видом мислення, яке має свої специфічні закономірності, він зосередив увагу на аналізі мовленнєвих і моторних дій брехуна безпосередньо в емоціогенних умовах брехні. Звичайно прийнято думати, зазначав він, що немає нічого більш випадкового, примхливого та такого, що не підкоряється ніяким законам, ніж брехня. Однак, таке уявлення є невірним. Брехня, як і будь-яке мислення, побудована за іншим принципом, має свої форми, свої варіанти, свої прийоми. Людина, яка бреше, застосовує завжди певні закони мислення, певні закони логіки [10, с. 92].

У процесі експериментів, що моделювали ситуацію допиту обвинувачуваного або свідка за допомогою деяких технічних засобів (в експериментах О. Лурія використовувалися датчики, які забезпечували одночасну реєстрацію мовленнєвих та моторних реакцій обстежуваного), учений виявив низку особливостей функціонування мислення, мовлення, пам'яті у брехуна в процесі дезінформування. Зокрема, було встановлено, що, якщо брехня стосувалася значущих переживань обстежуваного, то відбувалися певні збої у відбуванні його мовленнєвих і моторних реакцій: порушувалася їхня синхронність, з'являлися неадекватні відповіді тощо. Частково це було наслідком пережитих обстежуваним емоцій у зв'язку з прагненням не допустити свого викриття. Однак, крім емоційного напруження тут позначався і двоїстий характер психічної діяльності обстежуваного-брехуна, який повинен був давати швидкі мовленнєві та моторні відповіді на всі слова-стимули, що пред'являлися йому, й одночасно з цим приховувати своє справжнє ставлення до найбільш значущих із них. Останнє ж було можливим лише при своєчасному придушенні обстежуваним своїх безпосередніх мовленнєвих та емоційних реакцій на кожний значущий стимул, а також при непомітній для експериментатора підміні їх вторинними, помилковими по суті реакціями. Ці

дії обстежуваного-брехуна і складала ніби другий план його психічної діяльності під час експерименту, який був відсутній у діяльності тих обстежуваних, яким не було потрібно що-небудь приховувати.

Опираючись на результати експериментів О. Лурія, можна припустити, що наявність другого плану діяльності брехуна у ситуації, яка загрожує викриттям, обумовлює не лише “подвійну” роботу його психіки, але й подвійний зміст зовнішніх стимулів, що сприймаються ним. При цьому один зміст стимулу пов’язано з брехнею і захистом брехуна від викриття, інший – з його фоною діяльністю. Причому у природній ситуації спілкування як стимули з подвійним змістом брехуном можуть розглядатися, мабуть, не лише ті висловлення та дії потенційного “викривателя” брехні, які безпосередньо націлені на її виявлення, але якоюсь мірою й інші висловлення та дії цієї людини і, навіть, вона сама у цілому як джерело можливої небезпеки.

На нашу думку, такий напрямок у вивченні брехні, коли об’єктом діяльності брехуна є конкретна людина, міг би виявитися достатньо перспективним. Разом із конкретизацією об’єкта брехні постають питання про його діяльність, взаємодію та взаємини з брехуном, що у свою чергу сприяє подоланню однобічності у психологічному аналізі феномену брехні.

Завершуючи розгляд поданих вище психологічних концепцій брехні, необхідно відзначити, що кожна з них відображає лише окремі боки цього явища реальності і навіть в усій сукупності вони не створюють цілісного уявлення про його психологічну природу. Таке становище визначається декількома причинами. По-перше, у більшості наведених досліджень переважає індивідуально-психологічний підхід, коли предметом вивчення є психіка брехуна, а його зв’язки із суспільством, взаємини з об’єктом брехні, конкретна ситуація та процес спілкування або взагалі не розглядаються, або розглядаються вузько і статично. По-друге, багато теоретичних положень зазначених концепцій будуються не стільки на результатах емпіричних досліджень брехні у природних умовах спілкування, скільки на лабораторних експериментах та судженнях здорового глузду. По-третє, вивчаючи брехню у

межах індивідуально-психологічного підходу, практично кожний автор дає їй власне розуміння на основі виокремлення якої-небудь однієї особливості психічної діяльності брехуна: його мотивації, волі, мислення тощо.

Якщо узагальнити основні ідеї згаданих вище авторів щодо психології брехні, то можна дійти такого уявлення про це явище. Насамперед, брехня – це повідомлення недостовірної, на думку брехуна, інформації, спрямованої на досягнення якої-небудь його мети за допомогою введення в оману адресата цього повідомлення. Причиною брехні є деякий мотив, безпосередня реалізація якого у даній ситуації без допомоги дезінформування партнера уявляється брехуну ускладненою або взагалі неможливою. Брехня є результатом роботи мислення, уяви, мовлення й інших пізнавальних процесів брехуна, оскільки саме цим шляхом він створює у своїй та чужій свідомості більш-менш виразний і більш-менш правдоподібний образ перекрученої їм реальності. З іншого боку, брехня є наслідком вольового акту (або власне вольовим актом), який виражається в прийнятті рішення про її використання всупереч усім внутрішнім перешкодам морального, інтелектуального й емоційного аспектів. При цьому процес подолання зазначених перешкод супроводжується, як правило, емоційними виявами, що надає можливість у деяких випадках використати цю непрямую ознаку брехні для її діагностики. Характер і зміст дезінформації якоюсь мірою пов'язано з окремими якостями особистості та іншими індивідуальними особливостями брехуна.

З цього узагальнення можна зробити висновок про те, що, будучи деяким психічним актом і продуктом психічної діяльності окремо взятої особистості, брехня залежить винятково від її сваволі. Однак, реальна практика людського спілкування такого висновку не підтверджує. Наприклад, у житті мають місце випадки, коли людина хотіла б, але не може говорити правду. Зустрічається як спонтанна, так і ретельно підготовлена брехня. Буває брехня, яка викликає у брехуна почуття сорому, або, навпаки, почуття гордості за себе тощо. Звичайно, у кожному зі згаданих випадків психічні особливості брехуна відіграють важливу роль. Але, напевно, справа не лише в них. Навіть добре вивчені якості

конкретної особистості, у тому числі й її “схильність до брехні”, виявляються явно недостатньою основою для скільки-небудь надійного прогнозу про ймовірності використання нею брехні у тій чи іншій ситуації, про характер її дій у процесі доведення неправдивої інформації тощо. До речі, у силу цього, зокрема, не виправдали себе так звані коефіцієнти правдивості показань [15 та ін.]. Можна з великою впевненістю припустити, що, оскільки ситуація, у якій виникає і реалізується брехня, – це ситуація взаємодії принаймні двох особистостей, то дуже багато чого буде залежати як від їхніх особистісних особливостей, так і від характеру їхніх взаємин та від усієї ситуації взаємодії в цілому. Тому без урахування цих чинників не можна розраховувати ні на значне просування у вивченні психології брехні, ні на ефективне застосування наукових даних у вирішенні відповідних практичних завдань.

Список використаної літератури

1. Дектярьова, Т. В. Психологічний феномен лжі / Т. В. Дектярьова / Правничий вісник університету “КРОК”. – Вип. 4. – К., 2009. – С. 178–187.
2. Сафін, О. Д. Психосемантичні аспекти вивчення проблеми значення слова / О. Д. Сафін, С. О. Пілішек // Збірник наукових праць ІПСІ ім. Г. С. Костюка АПНУ. – 2003. – Том V, Ч. 2. – С. 176–182.
3. Сафін, О. Д. Невербальна комунікація у міжособистісній взаємодії військовослужбовця та проблеми її інтерпретації / О. Д. Сафін, О. М. Бондаренко // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – 2004. – Т. VI, вип. 4. – С. 112–122.
4. Каптерев, П. Ф. О детской лжи / П. Ф. Каптерев // Русская школа. – 1900. – №12. – С. 63–95.
5. Мелитан, К. Психология лжи / К. Мелитан ; [пер. с фр.]. – М. : Изд-во А. Сомов, 1903. – 214 с.
6. Дюпра, Ж. Ложь / Ж. Дюпра ; [пер. с фр.]. – Саратов : Изд-во “Новь” П. С. Феокритова, 1905. – 296 с.
7. Штерн, В. Психология свидетельских показаний / В. Штерн // Вестник права. – 1902. – Кн. 3. – С. 34–46.
8. Петропавловский, С. К философии лжи / С. Петропавловский. – СПб., 1906.

9. Липманн, О. Психология лжи / О. Липманн. – Харьков, 1926.
10. Лурия, А. Р. Психология в определении следов преступления / А. Р. Лурия // Научное слово. – 1928. – №3.
11. Липманн, О. Ложь в праве / О. Липманн, Л. Адам. – Харьков : юрид. изд. Украины, 1929. – 189 с.
12. Barland, G. Use of voice changes in the detection of deception / G. Barland // Polygraph. – 1978. – №7. – P. 129–140.
13. Lykken, D. T. A tremor in the blood. Uses and abuses of the Lie Detector / D. T. Lykken. – N. Y. : McGraw-hill Book Company, 1981.
14. Podlesny, J. Physiological measures and detection of deception / J. Podlesny, D. Raskin // Psychological Bulletin. – 1977. – V. 84, №4. – P. 782–799.
15. Ратинов, А. Р. Логико-психологическая структура лжи и ошибки в свидетельских показаниях / А. Р. Ратинов, Н. И. Гаврилова // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : Изд-во Книжная палата, 1982. – Вып. 37. – С. 44–57.

Рецензент: доктор психологічних наук, професор Сафін О. Д.